

Dizajn je umelecká disciplína, ktorá reflektuje technický pokrok ako aj dobové ideológie. Pracovný list predstaví základné uvažovania a interpretácie dizajnu, ktoré treba čítať v dejinnom kontexte, predstaví previazanosť technických vynálezov s dizajnom a upriami pozornosť na domácu priemyselnú produkciu v období Slovenského štátu.

1 Čo je dizajn?

Cieľom prvej úlohy je **zamyslieť sa** nad samotným pojmom dizajn a jeho definíciami platnými pre obdobie prvej polovice 20. storočia, začiatky dnešného dizajnu, až po súčasnosť.

Význam pojmu dizajn v prvej polovici 20. storočia

Ukážky dizajnerských produktov zo začiatku 20. storočia sú ukázkami raného vývoja dizajnu od secesného tvaroslovie po strohú estetiku, určovanú strojovou produkciou a novými technickými materiálmi, ako napr. oceľ, technické sklo. Priemyselnou revolúciou sa začína produkcia, ktorá je základom dnešnej konzumnej spoločnosti. V domácom prostredí bola označovaná ako priemyselné výtvarníctvo a zahŕňala predovšetkým tvarové riešenie úžitkových predmetov (stroje, nástroje, nábytok, odev). Dizajnér začiatku 20. storočia bol skôr návrhár dekóru (vplyv secesného tvaroslovie) neskôr tvaru priemyselných výrobkov. Návrhy, skice boli v továrni ďalej posunuté na strojovú masovú výrobu. Pojem dizajnér ako výtvarník, zodpovedný za celý proces od návrhu po realizáciu, ako aj samotný pojem dizajn sa začal používať až od polovice 20. storočia. V 50. rokoch nastal boom povojnovej obnovy priemyslu, zväčšila sa potreba reklamy a dôraz sa začal klásť na vzhľad výrobkov a ich tvarovú variabilitu. Dizajn sa postupne rozšíril od priemyselného dizajnu ku grafickému dizajnu, transport dizajnu (návrhy automobilov, lietadiel), produkt dizajnu (malosériová výroba).

Vplyvy na vývoj priemyselného výtvarníctva

Secesia - motívy prírodných, organických ornamentov aplikovaných na úžitkové predmety. Častá je neobvyklá kombinácia materiálov (napr. sklo, kov), dôraz na detail a rozpochybovanosť tvaru plynulou vlniacou krivkou.

Moderna (vplyv funkcionalizmu a konštruktivismu v architektúre) odmieta ornament a prikláňa sa k racionalizovanému tvarovému riešeniu úžitkových predmetov určených na strojovú výrobu. Ornamentom sa zakrýva nedokonalosť výroby. Adolf Loos povedal: „Ornament je zločin.“ Využíva nové materiály ako oceľ, sklo, železobetónové konštrukcie, priemyselne vyrábané kovodiely.

Bauhaus - škola priemyselného výtvarníctva vyvíjala svoju činnosť v rokoch 1919 až 1933 postupne vo Weimare, Dessau a v Berlíne. Jej zakladateľom bol nemecký architekt Walter Gropius. Výučba spájala tradičné remeslo s priemyselnou produkciou. Programovo nadväzuje na vplyv funkcionalizmu a konštruktivismu v architektúre (Peter Behrens - návrh stoličky z ohýbaných ocelových trubiek).

Správne odpovede

A - 3, 4, 6; B - 2, 3, 4, 6; C - 1, 5; D - 3, 4, 6; E - 1, 2, 3, 4, 6; F - 5

2 Made in Slovakia

Tvarové riešenia výrobkov, ktoré boli vyrobené v rokoch 1939 - 1945 na území slovenského štátu, vo veľkej miere **nepochádzajú od slovenských návrhárov**, výtvarníkov alebo konštruktérov. Označovať ich týmto pojmom je nepatričné aj preto, že slovo dizajn sa v tom čase v súvislosti s tvarom produktu nepoužívalo. Tvarovanie priemyselne vyrábaných výrobkov môžeme označiť ako priemyselný dizajn iba v prenesenom význame a na základe dnešnej interpretácie. Oveľa dôležitejšie ako propagovanie tvorcu bolo hlásanie rozmachu výroby na našom území. Slovenskými výrobkami boli preto označované všetky produkty vyrábané na Slovensku bez ohľadu na to, kto alebo kde riešil tvar a konštrukciu produktov. Označenie Importé de Slovaquie a Made in Slovakia bolo prvýkrát použité na bakelitových fotoaparátoch, ktoré sa v rokoch 1939 - 1943 lisovali v závode Gummon v Bratislave.

3 Vynálezcovia

Thomas Alva Edison - žiarovka - druh elektrického svetelného zdroja, v ktorom sa svetlo vytvára žeravením tuhého telesa prechodom elektrického prúdu. Pôvodné Edisonove žiarovky mali uhlíkové vlákno. Dnes sa využíva volfrámové vlákno stočené do špirály, ktoré lepšie odoláva vysokým teplotám (špirála je dlhá približne 2 cm, po roztiahnutí má vlákno takmer meter).

Nikola Tesla - rádio - v roku 1884 začal pracovať vo firme EDISON CO. Po nezhodách s Edisonom v roku 1886 založil vlastnú firmu - Tesla Electric Light & Manufacturing. Firma vyrábala a patentovala vylepšenia oblúkových lúčok. Je vynálezcom striedavého prúdu, dnešnej elektriny. Vďaka tomuto objavu v roku 1890 vynašiel výbojkové žiarovky svietiace bez vlákna. Už v roku 1891 sa začal zaoberať technológiou rádiového prenosu a v roku 1893, ako prvý na svete verejne demonštroval rádiokomunikačný prístroj.

Karl Friedrich Benz - automobil - rodák z Muhlburgu (dnes časť nemeckého mesta Karlsruhe) je autorom prvého automobilu na svete, motorovej trojkolky prihlásenej na Cisárskom patentovom úrade v roku 1886.

Alexander Bell - (telefón). Britsko-americký fyzik, zaoberal sa najmä premenou zvukového kmitania na výkyvy elektrického prúdu alebo napätia, ktoré bolo možné prenášať pomocou elektrického vedenia a spätne premeniť na zvukové kmitanie. Takto si dal v roku 1876 patentovať prvý použiteľný telefón.

Správne odpovede

A - 4, B - 2, C - 3, D - 4

4 Výstavy

Vojna a priemyselný pokrok v období slovenského štátu

Na základe vládneho nariadenia z roku 1890 boli zvýhodnené štátne dodávky od domácich výrobcov, čo naštartovalo prebúdzajúci sa priemysel na území Rakúsko-Uhorska. Kľúčové investície prinášali rakúske firmy, ktoré začali najmä v Bratislave otvárať svoje pobočky alebo budovať úplne nové továrne. Počas prvej Československej republiky sa u výrobcov začala meniť a inovovať skladba sortimentu. Najmä výstavba nových bytov, ich zariadenie a moderný životný štýl dali príležitosť mnohým výrobcom uplatniť svoj výrobok na trhu – **nábytok, sanita, elektrotechnika a spotrebiče**. Nové tvary, priemyselné vzory a patenty z Československa i zakúpené licencie zo zahraničia boli aj úspešným vývozným artiklom. Vznikali nové malé živnosti, remeselné dielne, menšie či väčšie továrne. Začínajúca hospodárska kríza však slubne rozvoj spomalila.

Slovenský štát prevzal továrne v rôznej kondícii. Mnohé boli v područí českých bánk, ktoré počas hospodárskej krízy odmietali do tovární investovať, no svoje percentá zo zisku si brali veľmi ochotne, čo tiež vyvolávalo napätie medzi oboma národmi.

Problém Slovákov s Čechmi a so Židmi čoskoro vystriedal „nečakaný“ problém s Nemcami. **Slovenský priemysel** po roku 1939 totiž v prevažnej miere **ovládli nemecké firmy**. Podiel nemeckého kapitálu sa v niektorých účastinných spoločnostiach zvýšil do roku 1942 až jedenásťnásobne. Snaha o úpravu pomerov cez nacionalizáciu priemyslu v prospech Slovákov vyznievala pri nemeckej prevahe a tlaku naivne. Napriek tomu bolo hľadanie slovenského modelu zreteľné, aj keď zatienené vojnovými potrebami Nemecka.

5 Výrobcovia

Berndorf Sandrik, Hodruša-Hámre. Sandrik, založený v roku 1895 v Dolných Hámroch, patril medzi svetoznáme továrne na strieborné a kovové výrobky. V 30. rokoch a začiatkom 40. rokov 20. storočia bola jeho hlavnou činnosťou hutná prevádzka na báze spracovania medi a jej zliatin. Podnik vyrábala stolové náčinie z alpaky, postriebrenej alpaky, nehrdzavejúcej ocele Anticorro, z rýdzeho striebra, riad z čistého niklu, alumínia a z nehrdzavejúcej ocele. Zariadenia pre reštaurácie, kaviarne, sanatóriá, predmety pre domácnosť i armádu. Ďalej vyrábala kotly pre pojazdne kuchyne a nádoby pre priemysel, a všetky predmety z kovov patriace do tohto segmentu. Ťažba zlato-strieborných rúd bola v roku 1950 pozastavená. Firma Sandrik dodnes existuje, časť akcií odkúpila rakúska spoločnosť Artura Kruppa-Berndorf.

Dynamitka (dnešný Istrochem). Továrňu vznikla v roku 1873 ako súčasť koncernu Dynamit-Nobel (spoločnosť Alfreda Nobela) a zameriavala sa na výrobu dynamitu a munície. Po vzniku Československa sa výroba preorientovala na umelé hnojivá. Počas 2. svetovej vojny bola začlenená do koncernu I. G. Farben. V roku 1949 bol závod rozšírený o novú prevádzku Závod mieru na južnej strane Vajnorskej ul. a v roku 1951 bol premenovaný podľa bulharského komunistického politika

Georgia Dimitrova na Dimitrovku. Po roku 1989 sa výroba utlmuje pod novým názvom Istrochem.

Gummonove závody (Gummon), Mlynské Nivy, Bratislava. V roku 1911 založil Egon Bondy (1875 – 1934) Gummonove závody na Mlynských Nivách v Bratislave. V tom čase bola vo svete výroba a spracovanie umelých hmôt v začiatkoch. V roku 1918 kúpil Gummon licenciu na výrobu bakelitu podľa patentov prof. Backerlanda od Bakelit Gesellschaft Berlin. Špeciálnu receptúru nazvali Futurit a všetky výlisky mali svoje číslo a rovnomenný nápis. Sortiment sa postupne rozširoval. Od elektrikárskych súčiastok, svietidiel, zapalovačov, pohárov, tácek až po reklamné predmety, tabatierky, popolníky, váhy, fotoaparáty, škatuľky na cigarety, kladivá, kľučky, volanty, súčasti gramofónu (Primafoon, Ultraphon) a rádioskrinky (Tungsram).

K. P. Goertz, Optický ústav, Bratislava, Spoločnosť (Goertz). Goertz vyrábala opticko-mechanické presné stroje, prístroje zameriavacie, pozorovacie, načúvacie a povelové, poľné ďalekohľady a rozličné armádne prístroje. Opticko-mechanický závod v Bratislave vznikol v roku 1907 ako pobočka nemeckej firmy C. P. Goertz. Firma mala hlavný závod vo Fridenau a Wintersteine a okrem nich pobočky a obchodné zastupiteľstvá v zahraničí, ako napríklad v New Yorku, Petrohrade alebo v Viedni. Práve Viedenský závod, dostal 5. 10. 1907 živnostenský list na zriadenie bratislavskej filiálky. Predmetom činnosti bola výroba, montáž, oprava a predaj optických a mechanických prístrojov a výroba optických prístrojov pre potreby rakúsko-uhorskej armády (najmä rôzne typy ďalekohľadov). V druhej polovici 40. rokov bola spoločnosť znárodnená a premenovaná na národný podnik Meopta Bratislava.

Sklárne RONA, Lednické Rovne. Skláreň v Lednických Rovniach založil v roku 1892 podnikateľ Jozef Schreiber ako súčasť spoločnosti Schreiber & Neffen. Väčšinu jej odborníkov spočiatku tvorili zamestnanci z Čiech. Skláreň pôvodne vyrábala tabuľové sklo, no po prvom roku sa preorientovala na výrobu úžitkového skla. Ako jedna z prvých v Európe začala zušľachťovať sklo leptaním pomocou pantografických strojov. Jej výrobky boli v tomto období uznávané na svetových výstavách a exportované do mnohých krajín. Počas 2. svetovej vojny sa stala súčasťou podniku Slovenské sklené huty. Väčšinu jej kapitálu v tomto období ovládalo nacistické Nemecko. V roku 1946 bol podnik znárodnený a do roku 1962 podliehal Slovenským sklárňam v Bratislave. V podniku sa dodnes vyrába úžitkové sklo. Nachádza sa tu ručná aj strojová výroba.

6 Priemysel

Slovensko má v súčasnosti najväčšiu produkciu áut na svete na jedného občana. Nachádzajú sa tu závody spoločnosti **Volkswagen** v Bratislave, **PSA Peugeot-Citroën** v Trnave a **Kia** v Žiline. Druhý najdôležitejší priemysel je elektrotechnický. Pri Nitre má továrňu spoločnosť **Sony**, pri Galante spoločnosť **Samsung**.

Príklady na súčasných slovenských dizajnérov: Firma Rona – dizajnér skla **Patrik Illo**, produkt dizajn – **Sylvia Jokelová**, priemyselný dizajn – **Ferdinand Chrenka**, transport dizajn – **Štefan Klein**.